

HAYATTA KALMAK YA DA ÖZGÜR OLMAK GREAT BARRINGTON DEKLARASYONU VE JOHN SNOW MEMORANDUMUNUN KARŞILAŞTIRMASI

Muhsin GÜLLÜ*

Öz: Bulaşıcı hastalık salgınlarında öncelikli hedef bulaşma-yayılma sürecini denetim altında tutmak, hastalığın bölgeler arası yayılımını engellemektir. Büyük Barrington Deklarasyonu 4 Ekim 2020 tarihinde Massachusetts Great Barrington'da üç epidemiyolog tarafından yazılmıştır. Deklarasyon, "odaklanmış koruma" dedikleri bir stratejiyi savunarak COVID-19 salgını için yalnızca COVID-19'dan ölme riski yüksek olan kişilerin enfeksiyondan korunacağı özgürlükçü bir politika önermektedir. John Snow Memorandumu, 14 Ekim 2020 tarihinde tıp ve halk sağlığı alanından bir grup bilim insanı tarafından Lancet dergisinde yayınlanmıştır. Memorandum, enfeksiyona karşı kalıcı bağışıklık olduğuna dair kanıt olmadığından dolayı salgının etkili bir şekilde bastırana kadar kısıtlamaların devam etmesini savunmaktadır. Yazımızda hayatta kalmayı temsil eden John Snow Memorandumu ile özgürlüğü temsil eden Büyük Barrington Deklarasyonunu iki farklı yaklaşımla inceledik ve non farmakolojik önlemlerin salgını bastırmadaki önemini ve etkilerini literatür derlemesi ile sunduk.

Anahtar sözcükler: COVID-19, Kapanmalar, Great Barrington Deklarasyonu, John Snow Memorandumu

Survive or Live Freely

Comparison of the Great Barrington Declaration and the John Snow Memorandum

Abstract: The primary goal in contagious disease outbreaks is to keep the contagion-spread process under control and to prevent the spread of the disease between regions. The Great Barrington Declaration was written by three epidemiologists by Great Barrington of Massachusetts on October 4, 2020. Advocating a strategy they call "focused protection," the Declaration proposes a libertarian policy for the COVID-19 outbreak where only those at high risk of dying from COVID-19 will be protected from infection. The John Snow Memorandum was published in the Lancet on October 14, 2020 by a group of scientists from the field of medicine and public health. The memorandum advocates that restrictions continue until the epidemic is effectively suppressed, as there is no evidence of permanent immunity to infection. In our article, we discussed the concept of freedom claimed by the declaration from different perspectives and presented the importance and effects of non-pharmacological measures in suppressing the epidemic with a literature review.

Key words: COVID-19, Closures, Great Barrington Declaration, John Snow Memorandum

Giriş

Tıp tarihinin en büyük başarıları, salgınların engellenmesine yönelik yapılan çalışmalar sonucunda kazanılmıştır. Salgın sonrası basitmiş gibi görünen önleme ve kontrol çalışmaları insanlığın hayatını sağlıklı sürdürmesine yönelik en büyük katkıyı sunmuştur. Hastalıktan korunmanın iki yolu hastalığın nedenini bilmek ve o nedeni yok etmektir (**Fişek, 1985**). Bu yüzden bulaşıcı hastalık salgınlarında öncelikli hedef bulaşma-yayılma sürecini denetim altında tutmak, hastalığın bölgeler arası yayılımını engellemektir.

Great Barrington Deklarasyonu 4 Ekim 2020 tarihinde yazılmış ve aynı tarihte imzalanmıştır (**Kullendorf ve ark., 2020a**). Deklarasyon, "odaklı koruma" dedikleri bir stratejiyi savunarak COVID-19 salgını için yalnızca COVID-19'dan ölme riski yüksek olan

kişilerin enfeksiyondan korunacağı sözde özgürlükçü bir politika önermektedir. John Snow Memorandum'u ise 15 Ekim 2020 tarihinde *Lancet* dergisinde yayınlanmıştır. Memorandum, enfeksiyona karşı kalıcı bağışıklığa dair kanıt olmadığından dolayı salgını etkili bir şekilde bastırana kadar kısıtlamaların devam etmesini savunmaktadır (**Alwan ve ark., 2020**).

Yazının amacı, pandemi nedeniyle uygulanan kısıtlamaların salgını bastırmadaki önemi ve etkilerini literatür ışığında tartışmak ve özgürlük kavramını farklı perspektiflerden ele alarak hayat kurtaran pandemi kısıtlamalarının otoritenin koyduğu keyfi yasaklardan ayırmasını ortaya koymaktır.

1. Özgürlüğün Kısa Tarihi ve Değişimi

İnsanın nasıl özgür olduğu, yaşadığı topluma karşı ileri sürebileceği hakları ve en önemlisi insanoğlunun

*Arş. Gör.Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD. (ORCID No: 0000-0002-9660-0726)

Geliş Tarihi / Received : 17.11.2021

Kabul Tarihi / Accepted : 14.12.2022

özgürlük kavramından ne anladığı tarih boyunca değişmiştir. Antik Yunan'da, günümüzde özgürlük denildiğinde çoğu kişinin aklına gelen bireysel özgürlük kavramı bulunmayıp, bireysel özgürlüğe dair ilk düşüncelerin Stoik düşünürlerce dile getirildiği tahmin edilmektedir. Stoik düşünürler, insanlar arasında eşitliğin temel alınması gerektiğini ve insanların devletin üzerinde olan evrensel kanunlara uyması gerektiğini savunmuşlardır (**Kapani, 2013**). Ancak tarihsel ve toplumsal koşullar ile özgürlük kavrayışları değişse de, özgürlüğün hayatta kalma çabasıyla, hayatta kalmanın emek süreçleriyle çevrelenmiş olduğu söylenebilir. Emek süreçleriyle üretilen metaların bölüşümünü esas belirleyense üretim ilişkileridir. Her kuşak öncekinden miras aldığı üretim tarzını kendi tarihselliğine ve toplumsalılığına uygun şekilde dönüştürerek hayatta kalır. Devralınan ve tarihsellikte sınırlanmış olan üretim ilişkileri, insanların özgürce kendi üretici güçlerini seçmeye olanak sağlamaz. İlkel toplulukta, toplumsal refahı üreten insanların kolektif emeği, toplumun geçimlik ekonomisinin ötesine geçtiğinde "artı değer" ismi verilen yeni bir pay ortaya çıkar. Bu andan itibaren artı değer paylaşımı, toplumsal koşulları olduğu kadar özgürlük kavrayışını da belirleyecektir. Artık değere el koyulması süreciyle köleci toplum ortaya çıkmış ve üretici güçlerin mülkiyetine sahip olan özgür insanlar ve emekleri sömürülerek artı değer üreten köleler olmak üzere toplum ilk kez sınıflara bölünmüştür. Bu toplumda özgür sayılan küçük mülk sahiplerinin büyük çoğunluğu borçlanarak özgürlüğünü kaybetmiş ve köle sınıfına geçiş yapmış, çok küçük bir kısmı ise zenginleşerek efendi haline gelmiştir. Köleleri ve özgür bireyleri baskı altında tutarak varlığını sürdürebilecek olan efendi anlayışı zamanla devlete dönüşür. (**Zubritski ve ark., 2006**)

İktidarlarının Kilise dışında dünyevi meşru bir sınırı olmayan Orta Çağ feodaliteleri, dönemin en ezilen tabakası, yarı-köle sınıfı serflerin emeği üzerine inşa edilmişti. Sömürüden kurtulmak için kaçan serfler özgür kasabaları kurdu ve kendilerini örgütlediler. Ticaretin gelişmesiyle artı değer üretimi hızla yükseldi, ticarete paralel toplumsal gelişmelerle birlikte feodalizm geriledi. Çökmekte olan feodal toplum yerine geçen mutlakiyetçi monarşiler kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek kapitalizmin gelişimini hızlandırdı. Ekonomik egemenliği ele geçiren burjuvazinin çıkarları ile ters düşen devletin bu biçimine karşı Hollanda Bağımsızlık Savaşı ile beraber tüm Avrupa'da bir devrim dalgası başladı. Özgürlük çağrısının arkasında birleşen devrimciler, mutlakiyetçiliğin keyfi ayrıcalıklarına karşı çıkarak

hukukun üstünlüğünü talep ettiler. Monarşilerin gücünü azaltan tüm bu devrim dalgası sonucunda iktidar mücadelesini, devrimi asıl gerçekleştiren işçi sınıfı değil yeni fakat çok daha güçlü bir sömürücü sınıfı kazandı. İşçi ve yoksul köylünün oy ya da siyasi temsile sahip olmadığı dönemde toprak ve mülk sahipleri, ücretleri düşük tutmak ve günlük iş saatlerini uzatmak için devletin gücünü kullandı. Zamanla, bu acımasız kapitalist üretim ilişkilerini doğal gören bir işçi sınıfı yaratılmıştı. Kapitalistler hem artı değere giderek daha yüksek oranda el koydu hem de emekçi sınıflardan oluşan kitlesel bir tüketici pazarı oluşturdu. Hayatta kalma süreci kapitalist üretim ilişkilerine dahil edilirken özgürlük, işin kendisi ve işten artakalan zaman için oluşturulmuş kültürel pazar içerisinde anlamlandırılmaya başlanmıştı (**Faulkner, 2012; Holroyd, 2019**).

Kitlesel tüketim, kapitalizmin dışlılarını döndürmek için gereklidir. Tüketim toplumu olarak adlandırılan 2. paylaşım savaşı sonrası toplumu, özgürlüğü tüketim üzerinden tanımlıyordu. 1970'lerden itibaren yeşeren neoliberalizm ise hayatta kalmayı her konyunun kendi bacağına, özgürlüğü de bireyin "özgür seçim"li tüketimine indirgeyen özgün bir ilişkidir. Bu bağlamda neoliberalizmin, finansa öncelik veren bir iktisadi politika, bir ideoloji olduğu kadar yaşama, hissetme ve düşünme biçimi olarak bir varoluş biçimi, bir rasyonalite olduğu söylenebilir. Neoliberalizm her alanda aynı tip normları yayan bir söylem, düzenek ve politikalar bütünüdür. Özgürlüğün sınırlarını belirleyen, işte bu normlardır.

Özgürlük, tarihteki toplum biçimlerinin tamamında sınırların (hükümdarın, ticaretin, hukukun ve en önemlisi devletin sınırları) içerisinde kalana nispetle anlamlandırılıyordu. Halbuki içerisinde yaşamakta olduğumuz "neo"liberalizm sınırlarla değil, piyasanın genişlemesine odaklanmaktadır. Devletin nasıl sınırlandırılacağından ziyade piyasa mantığının hayatın her alanına nüfuz etmesini işaret eder. Bir diğer deyişle, daha öncesinde ekonomik alan içerisinde sayılmayan, sosyal kısımların da ekonomik mantığa tabi olması: Bir piyasa toplumu. Piyasa mantığının tüm toplumsal ilişkilerde geçerli olduğu bir toplum. Yani neoliberalizm özel nitelikte bir özgürlüktür. Birey, faydasını maksimum, maliyetlerini minimum hale getirmek isteyen bir şirkettir, kendi kendisinin şirkettir. Bu bağlamda da, kendi kapasitesini arttırmak gibi "girişim"lerde bulunur (**Dardot ve Laval 2018**). Günümüzde özgürlüğün asıl anlamı, hayatın her alanındaki girişimcilik özgürlüğüdür. Bu yeni özgürlük kavrayışı, eskide kalmış sanayi toplumlarının üretken öznesinin özgürlüğü

olmaktan ziyade şirket-insan ya da "girişimci özne"-nin özgürlüğü olarak adlandırılabilir. Yeni özgürlük, hesapçılıktan ziyade rekabetçi insan olarak karşımıza çıkar. Söz konusu olan, yerine getirmesi istenen faaliyete bütün özneliğiyle katılması gereken bir varlık ve o varlığın yönetimidir. Etkin bir özne ve özgürlük anlayışdır burada varolan: "Başarma" saikiyle, kendi "hedefleri"ni gerçekleştirmek için "rehberlik edilme", "teşvik edilme", "biçimlendirilme", "güçlü kılınma"yla bağıntılı bir özgürlük (**Dardot ve Laval, 2018**). Tüm bunların kapitalizme zaten içkin olduğu düşünülebilir, lakin buradaki yenilik, "girişimci özneler" yaratarak özgürlük kavrayışını temelden değiştiren bir "zincirleme etki" başlatmaktadır.

"Özgürlük", "özgür seçim", "serbest ticaret" gibi sloganlar eşliğinde günümüz insanı mülk sahipleri için hayatlarını feda etmektedir. Fakat nasıl ki feodal beyler ile serfler arasındaki mücadeleden doğan burjuvazi, sonunda iktidarı ele geçirerek eski düzeni ortadan kaldırmak için devleti kendi amaçları doğrultusunda dönüştürebildiyse günümüz insanı da kendi emeklerinin yarattığı gücün farkına vararak sınıf baskısını sonlandırabilir ve tüm insanlık için gerçek bir özgürlük çağını başlatabilir.

2. Marksist ve Liberal Özgürlük Anlayışı

Kraliçe Victoria'nın anesteziyi bulan fakat sadece zengin hastalara bakmayı görev edinmeyip, bilimsel yöntemleri kullanarak 1854 yılında Broad Caddesi'ndeki su pompasının kapatılmasını sağlayan John Snow, 1851-1856 yılları arasında su pompasına yalnızca 5 dakikalık yürüme mesafesinde ailesiyle birlikte yaşayan Karl Marx'ı koleradan korumuş olabilir (**Johnson, 2006**). Liberter düşünce kuruluşunun finanse ettiği Great Barrington Deklarasyonu ile bağımsız hekimlerin kaleme aldığı John Snow Memorandumuna geçmeden önce bu bölümde liberal ve marksist düşünce yapısının özgürlük kavramını ele alışı incelenecektir.

Kavramsal olarak özgürlük, sahip olduğu çelişkilerin mevcudiyeti ile varlığını sürdürebilir. Teori ile pratik, birey ile toplum, içsel ile dışsal, pozitif ile negatif arasındaki çelişkiler bir yandan özgürlüğün tanımını zorlaştırmaktayken diğer yandan bu ikilemler özgürlüğün tanım çerçevesini oluşturmaktadır. İlk kez 1958 yılında Isaiah Berlin tarafından ele alınmış olan negatif ve pozitif özgürlük, liberal ve marksist özgürlük anlayışlarının karşılaştırılmasında kullanılabilecek en uygun kavram çiftidir (**İnce, 2018**).

Negatif özgürlük; sınırlama ya da engelleme olmaksızın kişinin istediklerini eyleme dökmesidir. Pozitif

özgürlük ise kişinin kendi hayatını yönetebilmesi ve bireyin kendi kendisinin efendisi olması demektir. Kısaca negatif özgürlük "Kimsenin kölesi değilim." cümlesi ile pozitif özgürlük ise "Kendi kendimin efendisiyim" cümlesi ile tanımlanabilir (**Berlin, 2007**).

Klasik liberalizmde özgürlük, bireyin kimsenin iradesine boyun eğmeden davranışlarını her türlü dış müdahaleden bağımsız bir şekilde gerçekleştirebilmesidir. Özgürlüğün ispatı onu sınırlayabilecek güçte olanlara düşer ve "müdahaleden, baskıdan özgür" anlayışını merkeze koyar. Klasik liberalizmde taammüden yoksun sınırlamaların özgürlüğü engellemediği düşünülür (**Norman, 2004**). Klasik liberalizmin önemli yorumcularından olan Hayek'in özgürlük tanımı şu şekildedir: "*İnsanların başkalarının keyfi düşünceleri yüzünden zora koşulmaması şartı*" (**Hayek, 2013**). Sonuç olarak liberal düşünce, bireyin ahlaki ya da akılcı eylemlerde bulunmasını değil bireyin hareketlerinde özgürce davranabilmesini merkeze koyarak esasen negatif özgürlüğü benimser. Marksist teoride geçerli olan özgürlük tanımı ise bireyin yeteneklerini geliştirebileceği bir toplumda büyümesi ve sonunda arzu ve yeteneklerini en üst seviyede gerçekleştirebilmesini özgürlük anlayışının merkezine koyarak esasen pozitif özgürlüğü benimser. Marksistlere göre sınıf ayrımlarının mutlak olduğu kapitalist üretim ilişkilerinde özgürlük yalnızca burjuvazinin hakkıdır (**Marx ve Engels, 1848**).

Liberal ideolojinin ekonomik alt yapısını oluşturan kapitalist üretim ilişkilerinde emeğini sermayeye satmak ya da aç kalmak dışında seçeneği bulunmayan bireyin özgür olduğu yanılması burjuvazinin yıllardır kağıt üzerinde sürdürdüğü aldatmacadan başka bir şey değildir. Marksist ideoloji, bireylerin emeklerinin çıktılarında özgürce yararlanmasına hakkı olduğunu buna rağmen toplumu iki sınıfa ayıran kapitalist ekonomik sistemin, bireyleri bu en doğal hakkından mahrum bıraktığını öne sürer. Kapitalist sömürü önkoşulu olan baskı, işçi sınıfının isteklerini hayata geçirmek için gerekli olan iktidar olanağını elinden alarak pozitif özgürlüğü; yaşamak için emeğini satmak zorunda bırakarak negatif özgürlüğü kısıtlar. Kapitalist sömürü insanın ilk olarak kendi emeğine yabancılaşmasına, ardından kendi doğasına yabancılaşmasına, üçüncü olarak diğer insanlara yabancılaşmasına ve son olarak da kendine yabancılaşmasına neden olur. İnsanın kendine yabancılaşması özgürlüksüzlük halidir ve esas nedeni kapitalist toplumda en üst düzeye erişen insanın kendi emeğine yabancılaşmasıdır. (**İnce, 2018**).

Günümüzde aşı karşıtlığı ya da tereddütü olarak beliren ve özel alanı üzerinde hassas fakat kamusal hayata dair kayıtsız bireylerin özgün yanlarından biri, kişilerin "girişimcilik özgürlüğü"ne yaslanarak kamu otoritelerine ve toplumsal yaşama sırt çevirmeleridir: Alanında hiçbir uzmanlığı olmayan, sosyal medyada ya da çevresinde duyduklarıyla bireysel özgür kararlarını veren bu kişiler kimi aşılardan kabul eder, kimisini erteler ya da reddeder. Bu seçim kendi ifadeleriyle tümüyle onların seçimidir. Aşı karşıtlığı ve aşı tereddütünde yeni olan, özelleştirmeler vasıtasıyla zihinlerde kök salan bireycilik ve serbest pazar üzerinden anlamlandırılacak neoliberal ideolojidir.

Bu fenomenin en billur örneklerinden biri, 2016'da Kaliforniya'da bir anda patlayan kızamık salgınıdır. Yurttaşlar olarak bizlerin kendimize sormamız gereken soru, birbirimizin esenliğinden sorumlu olup olmadığımıza dairdir. Aşı tereddütü/retçi birey, kendisinin bireysel özgürlük ve girişimci sorumluluğunun, bağışıklığı yetersiz olan çocuklar aleyhine, toplum sağlığından daha önemli olduğunu düşünmekte ve "Herkes kendisinin ve çocuğunun sağlığı konusunda kendisi karar vermeli." demektedir. Sanders ve Burnett'in 2019'da yayınladığı makalede, Disneyland'deki kızamık salgınındaki aşı tereddütü kişilerin ifadelerinin benzer olduğunu belirtirler: 1) Sadece kendi çocuğumun selametinden sorumluyum, aşı gibi zararlı bir şeyi çocuğuma yakıştıramam. 2) Ebeveynler olarak, konunun uzmanı olduk. Çocuğumun bedeni(nin bütünlüğü), bizim kararımız. Çocuğumu, başkasının selameti için feda edemem. Başkasının çocuğu benim bu kararımdan dolayı ölürse, asla sorumluluk hissetmem. İnsanların ölmesi üzücü ama insanlar ölür. Sizin çocuğunuz kırılırsa, onu toplumun içerisine yollamamakta özgürsünüz! Yazarlar, bu özgürlük tanımının dayandığı dört temel saptarlar: 1) Hatalı enformasyon, 2) dini/kültürel inanışlar, 3) tamamlayıcı yahut alternatif tıp ve 4) toplum ile kamu sağlıkçıları/tedarikçileri arasındaki zayıf ilişki (Sanders ve Burnett, 2019).

Bu argümanlarda görülen, kamunun ve toplumun, birey aleyhine önemsizleştirilmesidir. Özel alanın, kamu selametinin aleyhine, alabildiğine geniş yorumlanmasıdır. 20. Yüzyılda topluca ölümleri engelleyen en önemli şeyin başında aşılardı geliyordu. Halbuki günümüzdeki aşı hassasiyetinde, bağışıklamanın insanlığa kazandırdıklarının reddi, özgürlük anlayışının da bireye indirgenmesi bulunmaktadır.

Bu örnekten de kolaylıkla görülebileceği üzere özgürlük, bireye, özel alana indirgenmesinde sonuçları

toplumsal bir salgına dönüşebilir. Bu bağlamda Arendt'in, insan etkinliklerini "emek," "iş" ve "eylem" olarak üçe ayırdığını, "hayatta kalmak" (survive) için yapılması gereken zorunlu uğraşları "emek" olarak tanımladığını hatırlayabiliriz. İnsan türünün devamı için bazı uğraşlar elbette gereklidir. Ancak, aşı hassasiyetinin hızlıca kızamık salgınına dönüşmesi örneğinden de göreceğimiz üzere, özgürlüğü, kişisel bağlama, özel alana indirgenmenin sonuçları tüm kamuyu ilgilendirecektir. İşte Arendt, tam da bu bağlamda, zorunlu ve faydalı uğraşlar dışındaki eylemleri, siyasetin konusu olarak görür çünkü "Sözün mevzubahis olduğu her yerde meseleler tanımı gereği siyasidir, çünkü insanı siyasi bir varlık yapan sözdür" (Arendt, 1958). Arendt'in "eylem" olarak tanımladığı kişilerarası, kamusal etkinlikler, hem insanlararası eşitliği hem de farklılığı varsaydığı hem de özgürlüğü kamusal özgürlük olarak kavradığı için feyizli olduğu kadar önemlidir de.

Kapitalist üretim ilişkilerinde, para meta üretmek için kullanılır ve ardından bu metalar daha fazla para üretmek için istimal edilir. Kapitalizmde para parasız değildir ve iktidar burjuvazinin elindedir. Kapitalist bir ekonomide, proleterya, onurlu bir yaşam için gerekli olan koşullardan büyük ölçüde mahrum bırakılır. Hastalığı ya da yoksulluğu bulunan bir birey, her türlü baskı ve zorlamadan korunmuş ve bu statüsü yasalarla desteklenmiş olsa da fiziksel ve toplumsal olumsuzluklar bireyin özgürlükleri önünde engel olarak kalmaya devam edecektir. Birleşmiş Milletler'in hazırladığı 2021 Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksine göre 109 ülkeden 644 milyonu çocuk olmak üzere 1.3 milyar kişinin yoksulluk içinde yaşadığı ve bu kişilerin %85'inin Sahra altı Afrika ve Güney Asya'da bulunduğu bir dünyanın eşitlikçi ve özgür olduğu söyleminin ekonomik gücü fazla olan ülkelerde dile getirilmesi, özgürlüğün toplumsal ve ekonomik koşullara bağlı olduğunun en büyük kanıtlarındandır (UNDP, 2021).

3. Covid-19 Pandemisinin Ortaya Çıkışı

Salgın hastalıkların tarihi insanlığın yerleşik hayata geçtiği tarih öncesi döneme kadar uzanmaktadır. Epidemiyolog ve tıp tarihçileri için ilk pandemi 1510 yılında gerçekleşmiştir. 20. Yüzyıldan bugüne kadar ise İspanyol gribi ve bunun dışındaki toplam üç grip virüsünün toplamda 54.5 milyon insanın ölümüne yol açtığı tahmin edilmektedir. 1918 yılında meydana gelen İspanyol gribi bu ölümlerin 50 milyonundan sorumlu tutulmaktadır (Yavuz, 2021). Mevcut siyasal ve ekonomik düzenin yarattığı krizler çağının geleceğimizi tehdit ettiği yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızda duruyor. Kısa hayatlarımızda

sürekli olarak çıkan/çıkarılan ekonomik krizlere alıştırsak da 1980'li yıllarda tüm dünyayı etkisi altına almaya başlayan neoliberal politikaların katkısıyla insanı ve doğayı ilgilendiren her konuda bir krizle karşı karşıya bırakılmış durumdayız. Onur Hamzaoğlu'nun deyimıyla "Yaşamın Krizi"ni yaşadığımız bu dönemde sağlıkçıların payına ise pandemi ve salgın hastalıklar düşmüştür (**Hamzaoğlu, 2021**).

Salgın hastalıkların ortaya çıkış, yayılış ve yok oluşlarına başta ekonomik olmak üzere sosyal ve politik süreçler etki etmektedir. Sermaye ekonomisi olarak adlandırabileceğimiz kapitalizmin insanlık tarihine giriş yapması ve Sanayi Devrimi'nin acımasız bocalarından tüten dumanlar dünya üzerindeki tüm canlılara savaş açmış, sömürü sadece insanlığa karşı değil tüm canlılara karşı her geçen sene şiddetlenerek artmıştır. Üretim biçimindeki hayata dair "bırakınız ölsünler" anlayışı insanlık tarihinde eşi benzeri görülmemiş hızlı bir atılıma neden olsa da aynı zamanda yoğun bir göç dalgasına, düzensiz kentleşmeye, ormansızlaşmaya ve iklim krizlerine neden olmuş insani değerlerden yoksun erk sahipleri doğanın geri dönüşsüz bir şekilde tahrip edilmesine neden olacak kararlar almıştır (**Choonara, 2020**).

Mevcut düzenin kaçınılmaz sonuçları olan tüm bu olumsuzluklar, COVID-19 pandemisine sebep olan faktörler olarak yıllardır karşımızda durmaktadır. COVID-19'un ortaya çıkış ve yayılımı ile ilgili henüz kesin olmasa da en güçlü teori şu şekildedir: Hastalık, etkenin konağı yarasalardan, ara konak pangoline bulaşmış böylelikle yeni virüs yaşam döngüsüne girmiştir. Enfeksiyonlu hayvanın avlanması sonucunda hastalık insanlara geçmiş, Wuhan kentinin yüksek olan nüfus yoğunluğu enfeksiyonun dağılımını kolaylaştırmış ve COVID-19 seyahatler ile kıtalar arası dağılmıştır (**Pala, 2020a**).

Pandemi ilan edildiğinde 114 ülkede 118 bin vaka görülmüş, virüs nedeniyle 4.291 kişi hayatını kaybetmişti (**DSÖ, 2020**). DSÖ'nün COVID-19 öncesi ilan ettiği son pandemi olan domuz gribinde ise pandemi ilan edildiğinde H1N1'den 74 ülkede yaklaşık 30.000 kişi etkilenmiş, 141 kişi ise hayatını kaybetmişti (**Chan, 2009**). Domuz gribi pandemisinin küresel sermayeye verdiği zararın boyutu COVID-19 pandemisinin geç ilanına neden olmuş mudur bilinmez fakat birçok bilim insanının DSÖ'nün pandemi ilanından haftalar önce yaşananların pandemi olduğuna dair açıklamalarına ulaşmak günümüzde mümkündür. Pandeminin ilanından iki gün sonra *Lancet*'te COVID-19'u pandemi ilan etmedeki tereddüt, terimi yeniden tanımlama ihtiyacını yansı-

tırıyor mu?" başlığıyla yayınlanan makalede pandemi teriminin kullanımının çok uzun süre ertelenmesi sonucunda pandemi ilanı ile halk yetkililerin kontrolü kaybettiğini düşünerek mantıksız panik tepkileri verebilir denmesi pandemi açıklamasının geç kaldığını gösterir niteliktedir (**Green, 2020**).

Pandemiyle beraber, hemen hemen her alanda günümüz insanının daha önce tecrübe etmediği sıkıntılar ortaya çıktı. Kamu sağlık sistemleri üzerindeki özelleştirme baskısı ile bağlantı olarak sağlık hizmetlerinin kasıtlı olarak parçalanması ve kamu sağlık hizmetlerinin yetersiz finanse edilmesi nedeniyle hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler pandeminin ciddiyetine etkin bir şekilde yanıt veremediler. Pandemi vurmadan önce onlarca yıldır devam eden bu serbest piyasa ideolojilerinin neden olduğu sağlık sistemi sorunlarının pandemiyle beraber sağlık hizmetlerinde genel bir çöküşe neden olmaması için hükümetler toplumsal hayatın kapanması gibi katı önlemler almak zorunda kaldı (**Alexiou, 2021**).

Hükümetlerin aldığı farmakolojik olmayan önlemlerin kurtardığı hayatlara dair yapılan birçok çalışmaya daha sonraları ortaya konmuş olsa da pandemiyle beraber hastalığın yayılım hızını azaltmak için yürürlüğe konan kısıtlamalar, yasak olarak algılanıp özgürlük tartışmalarını başlattı. Her gün binlerce ölümün gölgesinde yapılan bu özgürlük tartışmaları birbirinden tamamen farklı iki ideoloji tarafından dile getirilmiştir. İlk grup, devletin özgürlükleri basılamak için pandemiye bahane ettiğini ve tüm dünyada daha otoriter bir devleti arzulayan ve belki de Covid-19'dan daha zararlı faşist söylemlerin pandemiyle beraber normalleştirilmesine karşı çıktı. Türkiye özelinde Halkların Demokratik Partisi'nin "Demokrasi Yürüyüşü", Baro başkanlarının yürüyüşlerini kısacası temel hak ve özgürlüklerini arayan hiçbir topluluğa izin vermeyen hatta müziği bile yasaklayan devletin 350 bin kişinin omuz omuza ibadet etmesi, sermaye sahiplerinin çocuklarının kalabalık düğünlerini, siyasi iktidarın mitingler yapabilmesini ve Sağlık Bakanı'nın tarikat liderinin cenaze törenine katılmasının anormalliğine dikkat çekmeye çalıştı (**Demirer, 2021; Yaşlı, 2020**). İkinci grup ise fildişi kulelerinde herhangi bir fedakarlık yapmaya isteksiz olan, pandemiden maksimum kârı nasıl elde edeceğiyle ilgilenen burjuvazi ve onun yordakçılığıydı. En fazla söylemeyi sevdiikleri cümle ise "bu işte hepimiz beraberiz fakat üretim devam etmeli" oldu. Ülkemizde yüzlerce ölüm meydana gelirken sokağa çıkma yasağının olduğu bir günde sosyal medyaya İstanbul boğazında spor yaptığı bir fotoğrafa

“Sakin olun, burası benim evim” yazabilen, kesilecek cezalara gülüp geçebilen, dünyanın zenginliğine sahip olan ve onu kontrol eden zenginler ile kapalı devre çalışma sistemi altında fabrikalarda rehin tutulan, maske dahi alacak parası olmayan, iki odalı evlerinden dışarı çıkamayan ve en önemlisi virüs olmasa bile açlıktan ölme ihtimali olan yoksulların bu işte beraber olmadıkları herkesin farkında olduğu bir gerçektir (**Demirer, 2021**). Covid-19 ve sonrasında yapılan bir çok saygın bilimsel çalışma da virüsün sınıf tanımadığı yalanını kanıtlarıyla ortaya koydu (**Bashir ve ark., 2020; Bonaccorsi ve ark., 2021; Khanijahani ve ark., 2021; Pan ve ark., 2020**).

Sonuç olarak sermaye sahiplerinin fonladığı ve çıkar çatışması açıkça ortada olan bazı bilim insanları Great Barrington Deklerasyonu’nu yazmış, Trump gibi salgında belki de binlerce insanın ölümüne neden olan popülist sağ liderler deklereyona ve temsil ettiği düşüncelere sıkıca sarılmıştır. Bilim dünyasında tepkiyle karşılanan deklereyona başta DSÖ olmak üzere birçok sağlık örgütü ve bilim insanı karşı çıkmıştır. Metinde uygulanması istenen politikaların önlenabilir birçok ölüme neden olacağı belirtilmiş ve deklereyona cevap olarak *Lancet* dergisinde John Snow Memorandum’u yayınlanmıştır.

3. Great Barrington Deklarasyonu

4 Ekim 2020 tarihinde 3 profesör, 1 milyondan fazla kişinin ölümüne neden olan pandemiye dair yayınladıkları metni kadeh kaldırarak kutladı. İklim krizinin en büyük inkarcılarından olan Koch ailesinin finanse ettiği liberter düşünce kuruluşu Amerikan Ekonomik Araştırma Enstitüsü tarafından fonlanan Great Barrington Deklarasyonu’nu kısa süre içinde 15.000’den fazla hekimin imzaladığı iddia edilmektedir (**Nafeez, 2020**). İmza sürecinde geçerli bir prosedür olmayan, herhangi birinin bilgisayarda onay kutusunu seçerek kendini doktor ya da bilim insanı olarak tanımlayabildiği ve imza sahibinin bilimsel kimlik bilgilerinin doğruluğunun kontrol edilmediği sistem güvenilir ve tarafsız bir bilimsel sürecin ürünü olmaktan çok şeffaf olmayan bir lobcilik çabasının sonucu olarak ortaya çıkmış gözükmektedir.

Great Barrington Deklarasyonu, özetle COVID-19 salgını için yalnızca hastalıktan ölme riski yüksek olan popülasyonun enfeksiyondan korunacağı “özgürlükçü bir odaklı koruma” stratejisini önermektedir. Bildiride farmakolojik olmayan önlemlerden olan kısıtlama politikalarının toplumun dezavantajlı kesimini daha fazla etkilediği, aşılama

oranlarının düştüğü, kronik hastalıkların takip ve tedavilerinin zorlaştığı, eğitimin aksadığı ve tüm bu etkiler nedeniyle toplum üzerinde geri dönüşsüz zararlara yol açtığından bahsetmektedir (**Kulldorf ve ark., 2020a**).

Deklerasyona göre odaklanmış koruma “Sürü bağışıklığına ulaşmanın risklerini ve faydalarını dengeleyen en merhametli yaklaşım, ölüm riski en düşük olanların doğal enfeksiyon yoluyla virüse karşı bağışıklık oluşturmalarını sağlarken, en yüksek risk altında olanların daha iyi korunmalarını sağlamak” olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bildirinin yer aldığı internet sitesinde 25 Kasım 2020 tarihinde bildiriye yazanlar tarafından “Odaklanmış koruma” hakkında yeni bir yazı yayınlanmıştır. Yeni metinde ilk metinde yer almayan bilimsel kanıtlar kaynaklarıyla ortaya konya da özellikle matematiksel veriler bulunan ilk üç maddenin pandeminin ilerleyen günlerinde doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Deklerasyonun sunduğu kanıtlar şu şekilde özetlenebilir:

- 1- Yaşlı ve genç popülasyon arasındaki ölüm oranlarında bin kattan fazla fark mevcuttur.
- 2- Çocuklardaki COVID-19’dan ölüm oranı yıllık gripten daha düşüktür.
- 3- 70 yaşın altındaki kişiler için enfeksiyon sağ kalım oranı %99,95’tir.
- 4- Çocukluk aşılama oranları düşmektedir.
- 5- Kardiyovasküler hastalıklar açısından kötü sonuçlar ortaya çıkmaktadır.
- 6- Kanser taramaları azalmaktadır.
- 7- Toplumun ruh sağlığı kötüleşmekte, intihar düşünceleri genç yetişkinlerde artmaktadır.
- 8- Uyuşturucuya bağlı aşırı doz vakalarında artış vardır.
- 9- Yaşlıların izolasyonu nedeniyle demansa bağlı ölümlerde artış mevcuttur.
- 10- Yüzyüze eğitimin kesilmesiyle birlikte gençlerde telafisi mümkün olmayan öğrenme kayıpları meydana gelmiştir. Ayrıca okulların kapanmasıyla çalışmak yerine çocuklarına bakmak zorunda kalan sağlık personeli nedeniyle hizmet kapasitesi azalmıştır.
- 11- Dezavantajlı popülasyon ekonomik bozulma nedeniyle işlerini kaybetmiş ve sonucunda ebeveynleriyle birlikte yaşayan genç yetişkin sayısı artmıştır. (**Kulldorff ve ark., 2020b**)

Bu kanıtlar eşliğinde bildirinin “bırakınız yapsınlar” yaklaşımı olmadığı aksine yayılımı önlemek için herkesin temel önlemleri alması gerektiği ve hiç kimsenin kendisini kasıtlı olarak enfeksiyona maruz bırakmaması gerektiği konusu vurgulanmış, COVID-19’un istisna olmadığı, halk sağlığı uygulamalarının savunmasızları ve onları tehdit eden hastalık ve koşullardan korumanın yaratıcı yollar araması gerektiğini açıklamıştır. “Odaklanmış koruma” pandemiyi sona erdirecek orta yol denilerek bitirilmiştir.

4. John Snow Memorandumu

15 Mart 1813 yılında işçi çocuğu olarak doğan John Snow kendisine yapılan tüm politik baskılara rağmen döneminin kabul edilen “kötü hava” teorisine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Kolera salgın haritasını çıkartarak Broad Sokağındaki su pompasına yaklaştıkça kolera vakalarındaki artışı raporlamış ve epidemiyoloji alanında bir çığır açarak bugün kullandığımız epidemiyoloji metodolojisinin temellerini oluşturmuştur (Hempel, 2013).

John Snow Memorandum’u 14 Ekim 2020 tarihinde Great Barrington Deklarasyonu’na karşı yazılmış ve *Lancet*’te yayınlanmıştır. İnternet sitesi aracılığıyla imzaya açılan bildiriye Türkiye’den de birçok bilim insanının dahil olduğu 6900’den fazla bilim insanı imza atmıştır. Bildiriye imzalayan bilim insanları, virüsün yayılımının kalıcı bağışıklık kazandıracağına dair kanıt olmadığını, hastalığı kontrolsüz bir şekilde yayma stratejisinin yeni salgınlara yol açma ihtimali olduğunu ve risk gruplarına daha fazla zararı dokunacağı konusunda görüş bildirmişlerdir. Memorandumu savunan bilim insanları, kısıtlamaların sürmesini değil sürecin kanıta dayalı şekilde devam ettirilmesinin gerekliliğini savunmuş ve yalnızca risk grup odaklı bir yaklaşımın bulaşıcı hastalık epidemiyolojisine uygun olmadığını savunmuşlardır.

Memorandum, kontrolsüz yayılım sonucunda vaka sayısının hızla yükselişe geçeceğini ve sonucunda sağlık sistemlerinin çıkmaza gireceği, hastalığın uzun dönem etkileri hakkında yeterli bilgi olmadığını bu yüzden etkili bir aşı bulunana kadar virüsün yayılmasını engellemek için sosyal yardımlar eşliğinde yapılacak kapanmaların gerekli olduğunu savunmaktadır.

Kapitalizmin hüküm sürdüğü dünyamızda tüm meselelerde olduğu gibi sosyal yardımlar da piyasanın insafına bırakılmıştır ve sosyal devletin vazgeçilmez olan sosyal destek kavramının içi giderek boşaltılmıştır. Fakat pandemiyi dünya ekonomisini de-

rinden etkilemesiyle dezavantajlı grupların ihtiyaç duyduğu yardımlara yönelik neredeyse tüm ülkeler daha önce benzeri görülmemiş önlemler almak zorunda kalmış ve belki de pandemiyin tek olumlu yanı olan sosyal korumaya yönelik yatırımların önemi anlaşılmıştır. Kolombiya, İsrail ve İtalya’da gerçekleştirilen sosyal yardım müdahalelerinin en yoksul insanlar üzerinde olumlu bir etkisi olduğu ve krizin genel eşitsizlik endeksleri üzerindeki etkisini hafiflettiği görülmüştür. Fakat alınan tüm önlemler tıpkı aşıya erişimdeki eşitsizlikler gibi sosyal yardımlarda da ülkeler arasındaki derin eşitsizliği gözler önüne sermiştir. Ülkeler GSYH’lerinin ortalama %12,9’unu sosyal korumaya (sağlık hariç) harcamaktadır fakat bu sayı gerçeği gizlemektedir. Yüksek gelirli ülkelerin ortalama %16,4 olan harcama düzeyi esas alındığında düşük gelirli ülkeler ancak bunun 15’te biri kadar harcama yapabilmektedir. Dolayısıyla yüksek gelirli ülkeler, krizin etkilerini sınırlamak üzere daha iyi konumlanmış fakat düşük gelirli ülkeler bu politikaları geliştirme konusunda oldukça zorlanmıştır (ILO, 2021; OECD, 2022).

5. Kısıtlamaların Etkileri

Salgının nasıl seyredeceği, virüs ile insan vücudunun etkileşimlerine, virüsün evrimine, çevre koşullarına, politik iradeye, önerilen önlemlere toplumun katılımına, aşı ve ilaç konusundaki gelişmelere bağlıdır. Kesin olan; salgınla başa çıkmak için hastalığı geçirme yoluyla toplumsal bağışıklığın sağlanması stratejisinin, ölümleri arttırmakla birlikte istenen sonuçları üretmediğinden ötürü doğru bir strateji olmadığıdır (Brett ve Rohani, 2020). Salgının başlangıcında henüz aşı veya ilaç olmadığından dolayı salgının yayılmasını önlemek için farmakolojik olmayan önlemler her yeni büyük salgında olduğu gibi önem kazanmıştır. El ve yüz hijyeni, maske kullanımı, kapalı alanlardaki havalandırma önlemleri, fiziksel mesafe, toplumsal yaşamın kapatılması (lockdown), sınırların kapatılması, okulların kapatılması, toplumsal hareketliliğin kısıtlanması, temaslı takibi, hasta olan ve hasta ile temas eden kişilerin izolasyonu, farmakolojik olmayan önlemler arasında gösterilebilir (DSÖ, 2019). SARS salgını farmakolojik olmayan önlemlerle sekiz ay gibi kısa bir sürede durdurulmuş olmasına rağmen aynı tür virüs olan SARS-CoV-2 için önlemler salgını yavaşlatmanın ötesine gidememiştir. Bu durum 6 maddede şu şekilde özetlenebilir:

1- COVID-19’un merkezi Wuhan, sanayi ve ticaret için önemli bir ulaşım merkezi olup Orta Çin’in en büyük şehridir. Wuhan gibi bir mega kentte başlayan salgın kişiden kişiye bulaşmayı arttırmıştır.

Ayrıca Wuhan'da sokağa çıkma yasağı başlamadan önce yaklaşan Bahar Şenliği nedeniyle 5 milyondan fazla insanın şehri ziyareti virüsün hızlı yayılımını kolaylaştırmıştır.

2- SARS ve COVID-19'un bulaşıcılık dönemi birbirinden farklıdır. Hasta ve temaslı kişileri izolasyona alma SARS için etkiliydi çünkü viral bulaşma ancak hastaların solunum yolu semptomları ortaya çıktıktan sonra meydana geliyordu. COVID-19'da ise asemptomatik kişiler hastalığı diğer kişilere bulaştırarak genel bulaşmaya katkıda bulunmuştur. Vaka ve temaslıları izleme yöntemlerinin etkinliği, semptomlar başlamadan önce meydana gelen bulaşma oranına bağlıdır. Preseptomatik bulaşma vücut sıcaklığı taramasının da etkisini azaltmıştır.

3- COVID-19'un bulaştırıcılık katsayısı olarak adlandırabileceğimiz Ro değeri SARS'a göre daha yüksektir.

4- Salgın ilk ortaya çıktığında vaka tanımı pnömöniye odaklanmıştı. Ancak salgın ilerledikçe, hafif vakaların azımsanmayacak derecede fazla olduğu ortaya çıktı. Sonuçta daha hassas bir süreyans sistemi mevcut olsa bile bu kişiler gözden kaçmış ve hastalığı sessizce yaymıştır.

5- Bir hastalığın salgın yapabilmesi için öldürücülük oranının düşük olması gerekir. Zira hastalık pek uzağa gidmeden bulaştığı kişileri öldürecektir. 2003 yılındaki H5N1 salgınında öldürücülük oranı %50-70 arasında, 2002-2004 yılları arasındaki SARS'ın öldürme oranı %10 civarında, 2012 yılındaki MERS salgınında öldürme oranı %37 civarındadır. COVID-19'un öldürme oranı ise %2-3 arasındadır. Öldürme oranı daha düşük bulaşma katsayısı daha yüksek olan COVID-19 çok daha fazla vakaya yol açmış bu da ölümleri arttırmıştır.

6- SARS esas olarak hastanelerde yayılan bir salgın olmasına rağmen COVID-19 için yaygın bir topluluk bulaşı söz konusudur. Sonuçta toplulukta bilinen temaslılardan daha fazla bilinmeyen temaslı olmuş ve enfeksiyonun kontrol edilmesi zorlaşmıştır (**Wilder-Smith ve ark., 2020**).

COVID-19 pandemisi nedeniyle dünya çapında sayısız ülke ve bölgede kapanmalar, kısıtlamalar, karantina uygulamaları hayata geçirilmiştir. Yüzlerce yıldır benzer bulaşıcı hastalık kontrol önlemleri kullanılıyor olsa da 2020'lerde yaşanan kilitlemelerin emsalsiz olduğu düşünülmektedir. Bu kısıtlamalar, COVID-19'a neden olan SARS-COV-2'nin yayılımını azaltmak için hayata geçirilmiştir. Araştırma ve vaka çalışmaları, kilitlemelerin COVID-19'un yayılımını ve neden olduğu ölümleri azaltmada etkili olduğu sonucuna varmıştır (**Flaxman ve ark., 2020; Green, 2020**).

Haug ve arkadaşları tarafından 226 ülkenin verileri üzerinden alınan önlemler değerlendirilmiş; uygun önlemlerin virüs yayılımında önemli olduğu sonucu çıkmıştır. Çalışmada, alınan önlemler arasında R değeri üzerine en çok etki gösteren üç önlem; küçük toplanmaların kısıtlanması (R değerinde %83'lük bir azalma), eğitim kurumlarının kapatılması (R değerinde %73'lük bir azalma) ve sınırlarda yapılan kısıtlamalar (R değerinde %56'lık bir azalma) olduğu sonucu bulunmuştur (**Haug ve ark. 2020**).

Farmakolojik olmayan önlemler içinde yer alan "toplumsal kapanma" en çok tartışılan konulardan olmuştur. Salgının yayılma eğiliminde olduğu başlangıç döneminde toplumsal kapanmanın iki önemli amacı bulunmaktadır. Birincisi yayılımı önlemek, ikincisi ise zaman kazanmaktır. Toplumsal kapanmanın uygulanmadığı ya da başarısız olduğu durumlarda salgın patlamalar halinde yayılabilir ve kısıtlamaların yeniden uygulanması gerekebilir (**Yenen, 2019**).

Kısıtlama ve kapanmalar salgının boyutuna göre vaka ve ölümleri azaltarak olumlu etkiler ortaya koyduğu gerçeği ortada olsa da hastalıktan korunmak için alınan önlemler "ikincil zarar" olarak adlandırılan önemli sorunlara neden olmaktadır (Yavuz, 2021). Tam olarak tespit edemesek de geciken tanımlar, aksayan tarama programları sağlık sorunlarına ve ölümlere yol açmaktadır (**Neal, 2020**). Şüphesiz pandemi, sadece bedensel açıdan değil ruhsal açıdan da insanları etkilemiştir. Pandemiyle birlikte depresif bozukluklar, anksiyete bozuklukları, panik bozukluk, somatik semptomlar, kendini suçlama, travma sonrası stres bozukluğu, psikoz ve intihar gibi çeşitli psikiyatrik bozukluklar ortaya çıkabilir (**Goyal ve ark., 2020**). Avusturya'da 560 katılımcıda yapılan bir çalışmada katılımcıların %31'i zihinsel iyilik hallerinin düşük olduğunu ve ruh sağlığı tedavisi öyküsü olanların sadece %30'unun kilitletme sırasında tedavi alabildiğini bildirmiştir (**Simon ve ark., 2021**). Kısıtlamalarla beraber kapatılan okullar, öğrenciler ve veliler için büyük problem olmuştur. UNICEF'in tespitlerine göre pandemi önlemleri ve kapanmalar nedeniyle okul çağına giden genç nüfusun %98'i evde kalmış, %82'si yakın çevresinden sosyal olarak kopmuş, %72'si kaygılı ve endişeli bir ruh hali içine girmiş, %75'i kendi veya yakınlarından birinin hasta olacağını düşünmüş, üçte biri hastalık nedeniyle ölüm korkusu yaşamıştır (**UNICEF, 2021**). Pandemi sırasında İsviçre'deki öğrencilerin zihinsel sağlıklarını yönelik araştırmada öğrencilerin sosyal olarak izole hissettikleri, hayata dair yaşamışlıkları kaçırdıkları, yakınları ve mali durumları

hakkında daha fazla endişelendikleri, pandemiden önce göz ardı ettikleri kişisel sorunları üzerine daha fazla düşündükleri sonucu ortaya çıkmıştır. Çalışmaya göre öğrencilerin ortalama olarak COVID-19 krizi sırasında kriz öncesine göre daha düşük zihinsel sağlık seviyeleri bildirdikleri gözlemlenmiştir (**Elmer ve ark., 2020**). Birleşik Krallık'ta 1006 kişi üzerinde yapılan bir çalışmaya göre depresyon, anksiyete ve uykusuzluk semptomlarının prevalansı pandemi öncesi epidemiyolojik verilere göre önemli ölçüde daha yüksektir (**Pieh ve ark., 2020**). Almanya'da yapılan bir çalışmada ise COVID-19 ile ilişkili kapanma sırasında kardiyovasküler hastalıklara ilişkin mortalitede önemli bir artış gözlenirken, kalp katateri sonrası yapılması gereken aktivitelerin azaldığı sonucu çıkmıştır (**Nef ve ark., 2021**).

Kapanmalardan en fazla etkilenen kesim ise çalışmadığında aç kalacak emekçiler olmuştur. Basın organlarında zenginlerin de virüsü kapıldığı vurgulanmış ve "Virüs ayırım yapmıyor" yalanı sıkça dile getirilmiştir. Oysaki salgının bedelini en ağır olarak yoksullar çekmiştir. Pandemi, kapitalizmin yıllardır içini boşaltmaya çalıştığı sosyal ve ekonomik koşullarımızı daha da olumsuz hale getirmiş ve var olan sınıfsal eşitsizliklerin artmasına neden olmuştur. Hastalık ve ölümler yoksulları, işsizleri, güvence-sizleri, işçileri, mültecileri yani kısacası toplumun dezavantajlı kesimlerini daha çok etkilemiş; kadınların payına ek olarak şiddet, çocukların payına ise eğitimden yoksun kalmak düşmüştür. Pandemi sürecindeki sosyal ve ekonomik politikalar bazı istisna ülkeler hariç toplumun dezavantajlı kesimlerini değil, sermayeyi koruyan bir yol izlemiştir (**Tanık, 2021**).

Bir enfeksiyon hastalığı, tüm bireyleri duyarlı toplumda çoğu kez geometrik dizi şeklinde yayılır. Toplumda bağışık kişilerin oranı Ro değerine göre değişen belli bir eşiği aştığında hastalığa karşı duyarlı olan bireyler enfeksiyondan dolayı olarak korunmaktadır. Fakat bu bağışıklığın aşı ile değil hastalığı geçirerek sağlanmasının teşvik edilmesi özellikle risk grubundakilerin hayatını tehlikeye sokacaktır (**Pala, 2020b**).

COVID-19 salgını sırasında enfeksiyon eğrisinin düzleşmesi, fiziksel mesafe, kamu kurumlarının kapatılması ve sosyal yaşamın kısıtlanması gibi katı halk sağlığı önlemleri gerekmektedir. Zamanlama, kapsam, toplumsal uyum, politik kararlılık, sağlık sistemi özellikleri, ülkedeki gelir dağılımı ve eşitsizlikler gibi birçok faktör bu önlemlerin etkilerini değiştirebilmektedir. Çok fazla kısıtlama ise bireylerin

geçim kaynaklarını, ruh ve beden sağlığını etkilemektedir.

Sonuç

Great Barrington Deklarasyonu, COVID-19'u semptomsuz geçirip iyileşen fakat hastalıktan sonra kalp ve akciğer hasarı yaşadıkları kanıtlanmış olanlar hakkında bilgi vermemekte, savunmasızların nasıl korunacağına dair açıklama yapmamaktadır. "Odaklı koruma" stratejisinin neden olacağı ölüm sayısı ve olası sağlık sistemi kilitlenmeleri hakkında çözüm sunmayan, hastalığın doğrudan zararlarını arttırarak ikincil zararlarını azaltmayı çözüm olarak sunan deklarasyon sağlıklı kalmayı "maske tak, mesafeni koru, evde kal" şeklindeki bireysel sorumluluklara yükleyip, hastalanmayı bireyin suçu olarak gören neoliberalizmin klasik bir yansımasıdır. Toplumun daha önce tecrübe etmediği zorlu pandemi koşulları insanlığa ne kadar savunmasız olduğunu göstermiştir. Ekonominin düzgün işlemlerini insan hayatının önüne koyan liberal ideoloji ve türevlerini benimseyen Trump ve Johnson gibi liderlerin COVID-19'u küçümsemesi binlerce hayata mal olmuştur. Özgürlükçü bir yaklaşım denilerek sermayenin çıkarlarını gözetmek onurlu bütün hekimlerin benimsediği toplum sağlığının korunması ilkesine ters düşmektedir. İşte bu nedenle birçok bağımsız bilim insanı deklarasyonun etik dışı olduğunu savunmuş ve ardından John Snow Memorandum'u yazılmıştır. Önlemlere uymanın zorlayıcı fakat hayati olduğunu savunan bildirge, farmakolojik olmayan hayat kurtardığının kanıtlandığı Japonya, Vietnam ve Yeni Zelanda örneği verildikten sonra şu şekilde bitmektedir "Etkili bir yanıtı zayıflatan dikkat dağıtıcı unsurları göze alamayız; Kanıta dayalı olarak acilen hareket etmemiz çok önemlidir."

Ocak 2022'de yayınlanan bir makalede Great Barrington Deklarasyonu ve John Snow Memorandumuna imza atan bilim adamlarının yetkinlikleri karşılaştırılmış ve her iki belgenin de bilimsel literatürde çok yüksek atıf alan bir çok önde gelen bilim adamı tarafından imzalandığı gösterilmiştir. Özellikle sosyal medyada sıklıkla bir uç metin olarak lanse edilen Great Barrington Deklarasyonu'na bilimsel literatürde etkisi yüksek olan bir çok bilim adamı imza vermiştir. Her ne kadar Great Barrington imzalayıcıları çıkar çatışmalarını reddetseler de potansiyel çıkar çatışmalarının kanıtlarıyla ortaya konulduğu ve bilimsel görüşlerde çıkar çatışmalarının bildirilmesinin teşvik edilmesinin gerekliliği dile getirilmiştir (**Ioannidis, 2022**). İki yazıyı değerlendiren bir başka makalede ise politika yapımcıların, kendi değerleri, normları ışığında ve politik amaçla-

rı doğrultusunda kanıtları kendilerince yorumlama süreçlerine dahil olduğundan bahsetmekte ve Covid-19 gibi oldukça bulaşıcı hastalıklara karşı alınacak önlemlerin her toplum için farklılık göstermesi gerektiği üzerinde durulmuştur (**Angeli ve ark., 2021**) Great Barrington deklarasyonuna ele alan bir başka yazıda ise "savunmasız" olanları korumanın bir yolu olsa bile virüsün kontrolsüz bir şekilde yayılmasına izin vermenin kabul edilemez olduğu ve sorunun siyasi bir sorun olduğu öne sürülmüştür. Covid-19 pandemisinin yayılmasını azaltacak önlemlerin, sosyal devlet anlayışının güçlendirilmesi ve kamu hizmetlerine yapılan yatırımların artırılmasıyla sağlanabileceğini ancak şirket kârlarını geri getirmeyi amaçlayan bir öneriyi görünür bir şekilde destekleyen kişiler tarafından bu durumun kabul edilemez olarak görüldüğünden bahsedilmiştir (**McKee ve Stuckler, 2020**).

Salgın hastalık olsun ya da olmasın toplumda yaşayan her bireyin birbirine karşı sorumluluğu vardır. Salgın hastalıklarda ise bu sorumluluğu "bireysel özgürlük" kisvesi altında yok sayıp isteklerini toplum yararının önüne koymak oldukça tehlikelidir zira burjuva ahlakından beslenen benmerkeziyetçiliğin sonu pandemi gibi olağan dışı durumlarda güçlü olanın yaşadığı orman kanunlarıdır. Bilimsel kriterlere dayandığı açıkça belli olan ve amacı toplum sağlığını korumak olan kısıtlamalara yasak denmesi doğru değildir. Bu gerekliliğin yerine getirilmesinde görevli olan ise devletlerdir. Mevcut düzenin özgürlük ve hak anlayışı liberal kuramın ilkeleri doğrultusunda şekillenmiştir ve tüm sorunlara bireysel düzlemde cevap vermektedir. Oysaki pandeminin de gösterdiği üzere kimi durumlarda (toplumun sağlığının korunması açısından) hedeflenen sonuçlara ulaşabilmek adına bazı haklardan (seyahat hakkı gibi) feragat edilebilir. ABD ve İsveç gibi ülkelerin izlediği pandemi politikaları sonucunda toplumsal dayanışmadan soyutlanmış, bireylerin kendi atomize dünyalarında koruduğu özgürlük menfaati binlerce cana mal olmuştur. Öte yandan adaletin kantarının bozulduğu ve güçler ayrılığının yok sayıldığı ülkelerde salgın kısıtlamalarının keyfi yasaklara dönme ihtimaline karşı toplumsal dayanışma canlı tutulmalıdır. Pandemi sırasında Polonya'da kürtaj yasağı getirilmiş, Macaristan'da ifade özgürlüğü kısıtlanmış, Türkiye ise tüm tepkilere rağmen İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmiş, müziği ve alkol tüketimini yasaklamıştır. Bu yüzden salgın durumlarında hayat kurtardığı kanıtlanan ve anayasaya uygun getirilen kısıtlamalar ile yurttaşlık haklarını zedeleyen yasakları birbirinden ayırmamız ve bu iki kavramı görünür kılmamız gerekmektedir.

Maskeyle geçirdiğimiz yılların ardından farmakolojik olmayan önlemlerin salgını yavaşlattığının kanıtlandığı birçok saygın çalışma; fosil yakıtı üreticilerinin fonladığı değil bağımsız bilim insanlarının imzaladığı John Snow Memorandumu'nun ne kadar haklı olduğunu bizlere gösterdi. Yine de eşitsizlik ve sömürü üzerine kurulmuş kapitalist üretim ilişkileri hayatta olduğu sürece aşılama layıkıyla toplumun tüm kesimlerine ulaştırılsa dahi COVID-19'u ortaya çıkaran faktörler ortadan kalkmayacak ve COVID-19 bir gün sona erse de ekolojik tahribatın neden olduğu yeni pandemiler ortaya çıkacaktır. Pandemiler çağından çıkmak istiyorsak ekonomik politikaların ve sömürünün sürmesini hedefleyen küresel finans ağıyla bir bütün olarak mücadele etmemiz gerekmektedir.

Teşekkür

Bu yazının hazırlanmasındaki katkısı nedeniyle Prof. Dr. Kayıhan Pala ve Mert Karbay'a teşekkür ederim.

Kaynaklar

- Alexiou, C. (2021).** Covid-19, capitalism and political elites: The real threat to humanity: <https://doi.org/10.1177/19427786211012671>, 14(2), 284–287. Erişim Tarihi 9 Şubat 2022, <https://doi.org/10.1177/19427786211012671>
- Alwan, N.A., Burgess, R.A., Ashworth, S ve ark.** Scientific consensus on the COVID-19 pandemic: we need to act now. *The Lancet*, 396(10260), e71–e72. Erişim Tarihi 15 Aralık 2022, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)32153-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)32153-X)
- Angeli, F., Camporesi, S. ve Dal Fabbro, G. (2021).** The COVID-19 wicked problem in public health ethics: conflicting evidence, or incommensurable values? *Humanities and Social Sciences Communications* 2021 8:1, 8(1), 1–8. Erişim Tarihi 1 Aralık 2022, <https://doi.org/10.1057/s41599-021-00839-1>
- Arendt, H. (1958).** İnsanlık Durumu, Çev. Bahadır Sina Şener, (İstanbul: İletişim Yayınevi)
- Bashir, M.F., Ma, B. ve Shahzad, L. (2020).** A brief review of socio-economic and environmental impact of Covid-19. *Air Quality, Atmosphere and Health*, 13(12), 1403–1409. Erişim Tarihi 30 Haziran 2022, <https://doi.org/10.1007/S11869-020-00894-8>
- Berlin, I. (2007).** İki Özgürlük Kavramı. *Liberal Düşünce Dergisi*, (46), 59–72.
- Bonaccorsi, G., Pierri, F., Scotti, ve ark. (2021).** Socioeconomic differences and persistent segregation of Italian territories during COVID-19 pandemic. *Scientific Reports* 2021 11:1, 11(1), 1–15. Erişim Tarihi 30 Haziran 2022, <https://doi.org/10.1038/s41598-021-99548-7>
- Brett, T. S. ve Rohani, P. (2020).** Transmission dynamics reveal the impracticality of COVID-19 herd immunity strategies. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 117(41), 25897–25903. Erişim Tarihi 10 Haziran 2021, <https://doi.org/10.1073/pnas.2008087117>
- Chan, M. (2009).** Transcript of statement by Margaret Chan, Director-General of the World Health Organization, 11 Haziran 2009.
- Choonara, J. (2020).** Socialism in a time of pandemics. *International Socialism*, 2(166), 31. Erişim Tarihi 5 Kasım 2021, https://www.researchgate.net/publication/340101741_Socialism_in_a_Time_of_Pandemics
- Dardot, P. ve Laval, C. (2018).** Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal toplum üzerine deneme. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Demirer, Y. (2021).** Sözü'nün Sonu: Türkiye'de 21. Yüzyılın Başlarında. In *Pandeminin Düşürdüğü Maskeler* (pp. 245–265). **DSÖ Global İnfluenza Programme. (2019).** Non-pharmaceu-

- tical public health measures for mitigating the risk and impact of epidemic and pandemic influenza. Erişim Tarihi Aralık 2021 , <https://www.who.int/publications/i/item/non-pharmaceutical-public-health-measures-for-mitigating-the-risk-and-impact-of-epidemic-and-pandemic-influenza>
- DSÖ. (2020).** WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 11 March 2020. Erişim Tarihi 10 Haziran 2021, , <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>
- Elmer, T., Mephram, K. ve Stadtfeld, C. (2020).** Students under lockdown: Comparisons of students' social networks and mental health before and during the COVID-19 crisis in Switzerland. *PLoS ONE*, 15(7 July), e0236337. Erişim Tarihi 20 Mayıs 2021 , <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0236337>
- Faulkner, N. (2012).** Marksist Dünya Tarihi. İstanbul: Yordam Kitap.
- Fişek, N. (1985).** Koruyucu Hekimlik İlkeleri. In *Halk Sağlığına Giriş* (pp. 12–14). Ankara: Hacettepe Üniversitesi - DSÖ Hizmet Araştırma ve Araştırmacı Yetiştirme Merkezi Yayını.
- Flaxman, S., Mishra, S., Gandy ve ark. (2020).** Estimating the effects of non-pharmaceutical interventions on COVID-19 in Europe. *Nature*, 584(7820), 257–261. Erişim Tarihi 18 Mayıs 2021 , <https://doi.org/10.1038/s41586-020-2405-7>
- Goyal, K., Chauhan, P., Chhikara, K. ve ark. (2020).** Fear of COVID 2019: First suicidal case in India ! *Asian Journal of Psychiatry*. Elsevier B.V. Erişim Tarihi 11 Haziran 2021 , <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.101989>
- Green, M. S. (2020).** Did the hesitancy in declaring COVID-19 a pandemic reflect a need to redefine the term? *The Lancet*, 395(10229), 1034–1035. Erişim Tarihi 7 Kasım 2021 , [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30630-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30630-9)
- Hamzaoğlu, O. (2021).** Dosya Editörü'nden Covid-19 Pandemisinde Sağlık Sistemleri. *Toplum ve Hekim*, 36(3).
- Haug, N., Geyrhofer, L., Londei, A. ve ark. (2020).** Ranking the effectiveness of worldwide COVID-19 government interventions. *Nature Human Behaviour*, 4(12), 1303–1312. Erişim Tarihi 11 Haziran 2021 , <https://doi.org/10.1038/s41562-020-01009-0>
- Hayek, F. A. Von. (2013).** Özgürlüğün Anayasası. (Y.Z. Çelikkaya,Ed.) (1st ed.). Ankara: BigBang Yayınları.
- Hempel, S. (2013).** John Snow. *The Lancet*, 381(9874), 1269–1270. Erişim Tarihi 7 Kasım 2021 , [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(13\)60830-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(13)60830-2)
- Holroyd, J. (2019).** Freedom and slavery: the birth of capital. Erişim Tarihi 30 Haziran 2022 , <https://www.marxist.com/freedom-and-slavery-the-birth-of-capital.htm>
- ILO. (2021).** Dünya Sosyal Koruma Raporu 2020-22 [Yönetici Özeti]. Erişim Tarihi 1 Aralık 2022 , https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_818247/lang--tr/index.htm
- İnce, M. (2018).** Liberal ve Marksist Özgürlük Anlayışlarının Karşılaştırılması (1st ed.). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Ioannidis, J. P. (2022).** Citation impact and social media visibility of Great Barrington and John Snow signatories for COVID-19 strategy. *BMJ Open*, 12(2), e052891. Erişim Tarihi 1 Aralık 2022 , <https://doi.org/10.1136/BMJOPEN-2021-052891>
- Johnson, S. (2006).** The Ghost Map. London: Riverhead Books.
- Kapani, M. (2013).** Kamu Hürriyetleri. Yetkin Yayınları.
- Khanijahani, A., Iezadi, S., Gholipour, K. ve ark. (2021).** A systematic review of racial/ethnic and socioeconomic disparities in COVID-19. *International Journal for Equity in Health*, 20(1), 1–30. Erişim Tarihi 30 Haziran 2022 , <https://doi.org/10.1186/S12939-021-01582-4/TABLES/2>
- Kulldorf, M., Gupta, S., ve Bhattacharya, J. (2020a).** Büyük Barrington Deklarasyonu. Erişim Tarihi 15 Aralık 2022 , <https://gbdeclaration.org/great-barrington-declaration-turkish/>
- Kulldorf, M., Gupta, S. ve Bhattsacharya, J. (2020b).** Great Barrington Declaration | » Focused Protection. Erişim Tarihi 1 Kasım 2021 , <https://gbdeclaration.org/focused-protection/>
- Marx, K., & Engels, F. (1848).** Komünist Manifesto. İstanbul: Yordam Kitap.
- McKee, M., ve Stuckler, D. (2020).** Scientific divisions on covid-19: not what they might seem. *BMJ*, 371. Erişim Tarihi 1 Aralık 2022 , <https://doi.org/10.1136/BMJ.M4024>
- Nafeez, A. (2020).** Climate Science Denial Network Behind Great Barrington Declaration – Byline Times. Erişim Tarihi 7 Kasım 2021 , <https://bylinetimes.com/2020/10/09/climate-science-denial-network-behind-great-barrington-declaration/>
- Neal, K. (2020).** The Collateral Damage of COVID-19. *Journal of Public Health (United Kingdom)*. Oxford University Press. Erişim Tarihi 10 Haziran 2021 , <https://doi.org/10.1093/pubmed/fdaa208>
- Nef, H. M., Elsässer, A., Möllmann, H. ve ark. (2021).** Impact of the COVID-19 pandemic on cardiovascular mortality and catheterization activity during the lockdown in central Germany: an observational study. *Clinical Research in Cardiology*, 110(2), 292–301. Erişim Tarihi 20 Mayıs 2021 , <https://doi.org/10.1007/s00392-020-01780-0>
- Norman, B. (2004).** Modern Siyaset Teorisi, Çevirmen: Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınları.
- OECD. (2022).** First lessons , government evaluations of COVID-19 responses: A synthesis. Organisation for Economic Co-operation and Development. Erişim Tarihi 1 Aralık 2022 , <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/first-lessons-,government-evaluations-of-covid-19-responses-a-synthesis-483507d6/#section-d1e4065>
- Pala, K. (2020a).** İklim Krizi Bulaşıcı Hastalıklar Bakımından Ne Vaat Ediyor? In *Pandemi ve Covid-19* (p. 89).
- Pala, K. (2020b).** Salgınlar Çağı Yaşadığımız. *Birikim Dergisi* 7 Nisan. Erişim Tarihi 20 Mayıs 2021 , <https://birikimdergisi.com/guncel/10018/salginlar-cagi-yasadigimiz>
- Pan, D., Sze, S., Minhas, J. ve ark. (2020).** The impact of ethnicity on clinical outcomes in COVID-19: A systematic review. *EclinicalMedicine*, 23, 100404. <https://doi.org/10.1016/J.ECLINM.2020.100404>
- Pieh, C., Budimir, S., Delgado ve ark. (2020).** Mental health during COVID-19 lockdown in the United Kingdom. *Psychosomatic Medicine*, 5(1). <https://doi.org/10.1097/psym.0000000000000871>
- Sanders, C. ve Burnett, K. (2019).** The neoliberal roots of modern vaccine hesitancy. *Journal of Health and Social Sciences*, 4(2), 149–156.
- Simon, J., Helder, T. M., White, R. ve ark. (2021).** Impacts of the Covid-19 lockdown and relevant vulnerabilities on capability well-being, mental health and social support: an Austrian survey study. *BMC Public Health*, 21(1), 1–12. Erişim Tarihi 17 Kasım 2021 , <https://doi.org/10.1186/S12889-021-10351-5/TABLES/4>
- Tanık, F. A. (2021).** Pandemide Sağlık Bakanlığı ve Bilim Kurulu'nun İşlevi. In K. Pala & O. Elbek (Eds.), *Pandeminin Düşürdüğü Maskeler* (p. 151).
- UNDP. (2021).** The 2021 Global Multidimensional Poverty Index (MPI) | Human Development Reports. Human Development Report. Erişim Tarihi 5 Haziran 2022 , <https://hdr.undp.org/content/2021-global-multidimensional-poverty-index-mpi>
- UNICEF. (2021).** Annual Report 2020. Erişim Tarihi 15 Aralık 2022 , <https://www.unicef-irc.org/publications/1198-annual-report-2020.html>
- Wilder-Smith, A., Chiew, C.J., ve Lee, V.J. (2020).** Can we contain the COVID-19 outbreak with the same measures as for SARS? *The Lancet Infectious Diseases*. Lancet Publishing Group. Erişim Tarihi 10 Haziran 2021 , [https://doi.org/10.1016/S1473-3099\(20\)30129-8](https://doi.org/10.1016/S1473-3099(20)30129-8)
- Yaşlı, F. (2020).** 'Her Şey Sınıfsaldır' Elbette Salgın da. In *Pandemi ve Covid-19* (pp. 416–427).
- Yavuz, C. I. (2021).** Maske ve Ötesi. In K. Pala & O. Elbek (Eds.), *Pandeminin Düşürdüğü Maskeler* (p. 61).
- Yenen, O. Ş. (2019).** Epidemiyoloji ve Pandemi. In *Pandemi ve Covid-19* (p. 121).
- Zubritski, Mitopolski, & Kerov. (2006).** İlk Topluluk Köleci Toplum Feodal Toplum. Erişim Yayınları.